

Makalenin Geliş Tarihi: 18.12.2018
Kabul Tarihi: 20.12.2018
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**ESKİŞEHİR'DE ISLÂH-I AHVÂL VE AHLAK KOMİSYONU KURMA
ÇABASI VE SONUCU (1919)**

**IN ESKISEHIR IMPROVEMENT OF STATUS AND ETHICS COMISSION
THE EFFORT OF INSTALLATION AND THE RESULT (1919)**

Doç. Dr. Asaf ÖZKAN*

ÖZ

Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgaller çerçevesinde Anadolu'da demiryolları hatlarının kavşak noktalarından biri olan Eskişehir de İtilaf Devletleri tarafından kontrol altına alındı. Gerek uzun savaş yıllarının, gerekse yaşanan işgalin bir sonucu olarak Eskişehir'de de diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi ciddi toplumsal sorunlar ortaya çıktı. Gayrimüslim ve Müslüman ahali arasındaki soğukluk ve İslam ahalinin içine düştüğü manevi çöküntü sonucunda yaşanan zührevi hastalıklar gibi problemler nedeniyle harekete geçen şehrin yönetici ve ileri gelenleri Islah-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu'nu kurdular. Bu komisyonun kurulma gerekçesini içeren Esbâb-ı Mucibe Layihası ve komisyonun Nizamnamesi Dâhiliye Nezaretine sunuldu. Dâhiliye Nezareti, tayin ettiği mülkiye müfettişinin yaptığı değerlendirme sonucunda komisyonun kurulmasını reddetti. Bu ret kararına rağmen, hazırlanan nizamname ve konu ile ilgili yazışmalar mütareke döneminde yaşanan toplumsal sorunların anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Mondros Mütarekesi, Islah-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu, Dâhiliye Nezareti.

ABSTARCT

Within the framework of the occupations that started after the Armistice of Mondros, Eskişehir, which is one of the junction points of the railway lines in Anatolia,

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi:
asaf.ozkan@atauni.edu.tr

was controlled by the Entente States. As a result of both the long war years and the occupation, serious social problems emerged in Eskişehir as in other Anatolian cities too. As the result of coldness between non-Muslim and Muslim people and the moral collapse experienced by the Islamic population due to problems such as venereal diseases, the rulers and dignitaries of the city has established the Improvement of Status and Ethics Commission. Memorandum of Statement of Reasons including the reason for the establishment of this commission and the regulations of the commission were submitted to the Ministry of Internal Affairs. The Ministry of Internal Affairs refused the establishment of the commission as the result of the assessment made by the Property Inspector they appointed. In spite of this rejection decision, the prepared constitution and correspondence related to the subject are very important in terms of understanding the social problems experienced during the armistice period.

Keywords: Eskişehir, Armistice of Mondros, Improvement of Status and Ethics Commission, Ministry of Internal Affairs.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin bütün dönemlerinde topluluklar ve devletlerarasındaki problemler çoğunlukla savaşlara neden olmuştur. Bu nedenle tarihin önemli bir kısmı savaşların tarihi olarak anlatılagelmiştir. Genellikle savaşan tarafların asker sayılarını veren istatistiki bilgiler, kazananlar, kaybedenler, esirler, mütarekeler, barış antlaşmaları, toprak kazanımları veya kayıpları gibi genel bilgiler kapsamında değerlendirilen savaşların aslında çok daha tahrip edici toplumsal sonuçları vardır. Dolayısıyla savaşların sonuçları sadece cephede kaybedilen asker sayısı ile açıklanamaz. Bunun yanında sıradan halkın içine düştüğü durumun da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan I. Dünya Savaşı'nın gerek kaybedenler gerekse kazananlar açısından çok büyük acılara ve toplumsal bunalımlara yol açtığı bilinmektedir.

Başlangıçta Büyük Savaş ya da Harb-i Umûmî (Genel Savaş) olarak adlandırıldığı halde 1939'da aynı boyutta yeni bir savaş çıkınca sıra numarası verilerek I. Dünya Savaşı olarak adlandırılan savaş, 1914-1918 yılları arasında kesintisiz olarak devam etmiş ve dolaysız olarak üç kıtaya, dolaylı olarak beş kıtaya yayılmıştı. Toplam nüfusları 1.170.735.000'i bulan savaşan tarafların seferber ettiği 66.038.810 kişilik askeri kuvvetin 22.850.000'i İttifak Devletlerine, 43.188.810'u İtilaf Devletlerine aitti. Toplam 39.000.000'u bulan kayıpların 22.000.000'u İtilaf Devletleri, 17.000.000'u İttifak Devletleri tarafından verilmişti. Bu askerî istatistiklerin yanı sıra I. Dünya Savaşı

ekonomik olarak da devasa boyutlara ulaşan bir bilançooya sahipti. Savaşın toplam ekonomik maliyeti, 60 milyar doları İttifak Devletleri, 126 milyar doları aşan kısmı İtilaf Devletlerine ait olmak üzere 186 milyar dolara ulaşmaktaydı¹. Bahsedilen rakamlar o güne kadar insanlık tarihinin görmüş olduğu en büyük savaşın boyutlarını açık bir şekilde göstermektedir.

1914 yılında savaşa giren Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de savaştan çekilinceye kadar 975.919 (ölu, yaralı, kayıp) kayıp verdi. Dönemin şartları düşünüldüğünde ulaşılan bu istatistiğe oldukça ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği kabul edilirse, kayıpların bundan daha fazla olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin savaş giderleri de 1 milyar 430 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır ki doların o dönemdeki alım gücü dikkate alındığında bu meblağın zayıf Osmanlı ekonomisi için yarattığı yıkım daha da vahim boyutlara ulaşmaktadır².

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi, uzun yıllardır devam eden savaşı sona erdirmesi nedeniyle Osmanlı kamuoyunda sevinçle karşılanmış olmasına rağmen, zaman geçtikçe savaşın yıkıcı etkisi kendisini göstermeye başladı. Tarımsal nüfusunun önemli bir kısmını cephelerde kaybetmiş ülkede savaşın yaralarını sarmak için artırılan vergilerin yükünü çekmek zorunda kalan kesimler açısından asıl savaş aslında savaştan sonra başlamıştı. Diğer taraftan mütarekenin hemen ertesinde başlayan işgal süreci toplumun içinde bulunduğu kaosu daha da derinleştiriyordu. İstatistik verilerine dayanan yıkımın yanında manevi yıkım ölçülemez boyuttaydı. Yerinden yurdundan edilmiş muhacirler³, cepheden veya esaretten dönen askerler, salgın hastalıklar, kıtlık, açlık gibi problemler doğal olarak kaotik bir ortam yaratmıştı. Bu tür kaotik ortamların, bunalımların, toplumsal değerlerin yozlaşmasına ve manevi çöküşe zemin hazırlaması kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti’nin mütareke dönemi diye adlandırılan yılları da tam anlamıyla böyle bir maddî ve manevî çöküşün yaşandığı dönemdi. Gerek dönemi yaşamış kişilerin hatıralarında, gerekse edebî eserlerde

¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 52.

² Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap**, s. 52, 347. 19 Şubat 1919 tarihli İstiklâl gazetesini, henüz 1918 yılı tam olarak hesaplanmadığı için 1914-1917 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin kayıplarını Harbiye Nezareti’nin verdiği bilgiye dayanarak şöyle vermektedir: Ölü: 436.974; Yaralı: 410.802; Kayıp ve Esir: 100.701 olmak üzere toplam 948.477. (**İstiklâl**, 19 Şubat 1335/1918, s. 4.)

³ Muhacirler sadece savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan Osmanlı tebaası değildi. Bu iç göçlerin yanı sıra mütareke döneminde çok sayıda Rus da ülkede yaşanan Bolşevik devrimi ve bu devrimden sonra yaşanan iç savaş nedeniyle Osmanlı ülkesine göç etmek zorunda kalmıştı. Rus muhacirleri ağırlıklı olarak İstanbul’da olmakla birlikte Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yerleşmişler ve ülkenin sosyal hayatına çok ciddi etkide bulunmuşlardı. Rusya muhacirleri hakkında geniş bilgi için bkz: Bülent Bakar, **Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015².

bahsedilen çöküşü açık bir şekilde görmek mümkündür⁴. Genellikle İstanbul merkezli anlatılan bu hatıralar, edebî ve araştırma eserlerde görülen karaborsacılık, rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık, fuhuş, zührevî hastalıklar gibi toplumsal yapıyı derinden sarsan meseleler⁵ elbette ki Anadolu'ya da rahatlıkla genişletilebilir.

Bu makalede mütareke döneminde özellikle demiryollarının kavşak noktasında bulunduğu için İtilaf Devletleri tarafından kontrol altına alınan Eskişehir'de yaşanan toplumsal bunalımları aşmak üzere bir çözüm önerisi olarak kurulmaya çalışılan “*İslâh-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu*” ve nizamnamesi değerlendirilecektir.

1- Komisyonun Kurulma Gerekçesi ve Nizamnamesi

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İtilaf Devletleri savaş döneminde yaptıkları gizli anlaşmalar çerçevesinde mütarekenin 7. ve 15. maddelerini gerekçe göstererek Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgale giriştiler. Mütareke'nin 15. maddesi Osmanlı ülkesinde bulunan bütün demiryolu hatlarının İtilaf Devletleri tarafından kontrol altına alınmasını öngörüyordu. Eskişehir de gerek İstanbul-Ankara, gerekse Konya, İzmir, Afyonkarahisar, Kütahya demiryolu hatlarının kavşak noktalarından biri olması nedeniyle 22 Ocak 1919'da şehre gönderilen bir İngiliz birliğinin istasyonu işgali ile kontrol altına alındı. İstanbul Hükümeti, halkın tepkisini engellemek için bunun bir işgal olmadığını, sadece demiryolu hattının denetim altına alınması olduğunu ifade etmesine rağmen, İngilizlerin davranışları Eskişehir ahalisini rahatsız etmekte gecikmedi⁶.

Eskişehir'de başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun her tarafında hissedilmeye başlanan mütareke sonrasındaki siyasi, sosyal, ekonomik problemler bu işgal süreciyle birleşince gerek genel ahlaka aykırı fiil ve davranışlarda, gerekse Gayrimüslim azınlıklarla Müslüman ahali arasındaki problemlerde artış göze çarpmaya başladı. İstanbul'daki merkezî hükümetin yanı sıra taşradaki mülkî idare de yaşanan

⁴ I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan sosyal çöküntüyü anlatan edebî eserlerin en iyi örneklerinden birisi için bkz: Selahaddin Enis, Zaniyeler, **Orhaniye Matbaası**, İstanbul, 1340. II. Meşrutiyet yılları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan müstehcen yayınların ve bu yayınlar kapsamında ülkede yaşanan manevi çöküşün boyutları hakkında geniş bilgi için bkz: Zafer Toprak, “*Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı*”, **Tarih ve Toplum**, S. 38, (Şubat-1987), ss. 25-28.

⁵ Mütareke dönemindeki sosyal çöküntüyü İstanbul merkezli olarak ele alan çalışmalara örnek olarak bkz: Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul, 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007⁶; Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008; İlbeyi Özer, “*Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam*”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, XIV/14, 2003, ss. 247-271.

⁶ Ali Sarıkoyuncu, Selahattin Önder, Mesut Erşan, **Millî Mücadelede Eskişehir**, Eskişehir, 2002, s. 7; Zafer Koşlu, “*Eskişehir Mutasarrıfı Mustafa Hilmi Bey'in Öldürülmesi*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, S.46, Güz 2010, s. 429-430.

sıkıntıları aşmak üzere çeşitli yöntemler denemek zorunda kaldılar. Bunlardan birisi de Eskişehir Livasında “İslâh-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu” adı altında kurulmak istenen komisyondur.

Kurulması düşünülen komisyon için hazırlanan Esbâb-ı Mûcibe Layihası ve Nizamname 3 Mayıs 1919’da Eskişehir Mutasarrıfı Mehmet Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine sunulmuştu. Mutasarrıf Mehmet Bey’e göre; Büyük Savaşın zorunlu sonucu olarak milletin içine düştüğü ahlaksızlık hastalığı, toplumsal yaşama en yıkıcı salgın hastalıklardan daha fazla zarar vermektedir. Zira ülkenin içinde bulunduğu sefaletin sebebi her şeyden önce genel ahlaktaki ve özellikle Müslüman ahalinin maneviyatındaki bozulma idi. Diğer taraftan Mutasarrıf’a göre; Eskişehir’deki diğer bir önemli sorun Müslüman ve Gayrimüslim ahali arasında başta önemsiz gibi görünmesine rağmen zaman içerisinde üzücü olaylara sebebiyet vermeye başlayan soğukluk ve nifaktı. Osmanlı coğrafyasının tamamında görülen bu türden problemlerle ilgili hükümetin aldığı genel önlemlerin yanında yereldeki mülkî idarecilerin de bir takım önlemler alması gerektiğini düşünen şehrin ileri gelenleri, ahalinin kişisel özgürlüğüne ve yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak şartıyla İslâh-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu kurulması gerektiği kanaatine varmışlardı⁷.

Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan İslâh-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu Nizamnamesinin Esbâb-ı Mûcibe Layihası şöyleydi:

“Bir memleketin terakkisi, o memlekette sakin olanların terakkisiyle mümkündür. Evvela insanlar terakki etmelidir ki o memleket terakki edebilsin. Vatanımızın diğer memâlik-i ecnebiyeye nazaran pek geride kalması ve terakki edememesinin esbâbı hayli zamandan beri bir meşguliyeti mücbere teşkil ediyordu. Yapılan uzun tetebbuât ve ahvâl-i ruhiye hakkındaki tetkikat neticesinde bunun başlıca esbabı olarak: ahlaksızlık, itikadât-ı hakikiyede za’fiyet, ahalinin hakâyık-ı diniyelerine vakıf olamayarak kuvve-i maneviyenin sükûtu, ahval-i içtimâiyede adâb-ı muaşeret-i insaniyenin adem-i takarrürü olduğu anlaşıldı. İtikadât-ı hakikiyedeki za’fiyet ile kuvve-i maneviyedeki sükûtun esbâb-ı izalesini tehyie ve ahaliyi irşad etmek vazifesi doğrudan doğruya makam-ı meşihat-ı ulyaya aid bir keyfiyet olduğundan bu cihetten bahsetmek hariç-üz vazifedir. Binaenaleyh memleketimizde bütün kuvvetiyle tahripkar bir surette intişar eden ahlaksızlık ile ahalimizin adâb-ı muaşeret-i insaniyede olan vukufsuzluğu ve bu yüzden tahaddüs eden ve ahvâl-i içtimaiye ve iktisadiyemize (...) islah(?) ve

⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Dahiliye (DH), Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti (EUM), Asayiş (AYŞ), 66/55-3; 66/55-23.

terakkiyâtımıza mani olan fenalıkların kavânin ve nizamât-ı mevzua dairesinde bertaraf edilebilmesi için merbut nizamname kaleme alınarak neşr ve ilan edilmiştir. Bu mesele kanuni olmaktan ziyade ahlaki ve içtimaidir. Bu nokta-i nazarla tetkik edilecek olursa ancak bu kadar yapılabilir. Çünkü kavânîn-i hazıra-i mevzua dairesinde bundan daha fazla bir şey yapmak mümkün değildir. Bu hususta nizamnamenin tesirinden ziyade bunu alakadarân-ı vatanın vicdanî bir vazife telakki ederek işe ciddiyetle sarılmaları ve bu suretle memleketin kurtulacağına ve mevcûd fenalığın ref-i izale edileceğine hakiki bir imanla inanmaları ve bunu en büyük bir ibadet kabilinden olarak ad ve kabul etmeleri en mühim şarttır. Binaenaleyh memleketimizin vatanımızın hakiki tahripkârı ve bütün sefalet ve zilletlerimizin menşei olan şu manevi hastalıkların kal'-u kam'ını(?) ezcân-ü dil çalışmak en mühim vazife-i beşeriye ve ahlakiyemiz olduğunu her an hatırımızdan, fikrimizden çıkarmayarak çalışalım. Ve minellahi Teyfik’’⁸.

18 maddeden oluşan Nizamname'nin ilk dört maddesi kurulması planlanan komisyonun kuruluş ve işleyişiyle ilgili ilkeleri kapsıyordu. Buna göre liva merkezi ve kazalarda ve gerekli görülen nahiye merkezlerinde üyeleri fahri olmak şartıyla müftü veya belediye reisinin riyaseti altında en az haftada bir kere belediye dairesinde toplanmak üzere Islah-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonları kurulacaktır (Md-1). Belediye müftüsü, belediye reisi, maarif müdür veya memuru, jandarma bölük kumandanı, gayrimüslim cemaatin ruhanî reisi, belediye tabibi ile meclis-i idare tarafından seçilecek ahaliden iki kişi bu komisyonun tabii üyeleri olarak belirlenirken belediye başkatip ve katipleri katiplik ve defter tutma konusunda görevlendirileceklerdi. Komisyonun kırtasiye giderleri ise belediye bütçesinden karşılanacaktı (Md-2). Her bir kazada kurulacak olan komisyon bağımsız olup bir üst komisyona tabi olmayacaktı (Md-3). Komisyonların müzakere usulü meclis-i idare ve belediyenin tabi olduğu usule göre düzenlenecekti (Md-4).

Nizamname'nin 6-17. maddeleri komisyonun görev alanına giren konuları ve alınacak önlemleri belirliyordu. Buna göre Komisyon; yürürlükteki kanun, yönetmelik ve emirlere aykırı olmamak şartıyla Osmanlı uyuğunda bulunan çeşitli unsurlar arasında barış ve iyi geçinmenin sağlanması için ahali arasında ortaya çıkabilecek kardeşliğe aykırı durumları ortadan kaldırmaya yönelik gerekli girişimlerde bulunacak ve gerekirse tarafları barıştırmaya gayret edecekti (Md-6). Osmanlı uyuğu olan unsurların, insanlığın ilerlemesine engel olmayacak surette kabul edilmiş geleneğinin

⁸ COA, DH, EUM, AYS, 66/55-8.

korunması için gerek dine gerekse geleneğe, özellikle genel ahlaka aykırı durum ve hareketleri duyulanlara veya veli ve vasilerine haber gönderilerek bahsedilen durum ve hareketlerini terk ile durum ve ahlakını düzeltmesi tembih ve tavsiye edilecekti (Md-7). 7. maddede zikredilen tembih ve tavsiyeyi ciddiye almayarak genel ahlakı bozucu hareketlerine devam edenlerin kendileri, veli veya vasileri çağrılarak komisyon huzurunda yeniden nasihat edilecek. Şayet yine bir sonuç alınmaz ise haklarında yürürlükteki ceza kanunları çerçevesinde cezalandırılmaları için mutasarrıf veya kaymakamlara mazbata yazılacak, ardından da bunlar vasıtasıyla ilgili mahkeme tarafından yargılanmaları ve cezalandırılmaları takip edilecekti (Md-8). Fuhuş ve ahlaksızlığı meslek haline getirmiş olanların bu ahlaksızlıklarından ve bundan doğabilecek frengi, bel soğukluğu gibi bulaşıcı hastalıklardan halkın korunması için bu konudaki nizamname gereğince belirlenmiş bir yere toplanmaları ve kayıt altına alınmaları konusunda hükümet katında girişimde bulunulacaktı. Ayrıca kaza ve liva merkezlerinde bu konudaki yönetmelik gereğince birer “*fuhuşhane*” açılması ve fahişelerle onları ziyaret edenlerin tıbbî muayeneden geçirilmesi sağlanacaktı (Md-9). Mahallelerde ve köylerde muayeneye tabi olmaksızın fuhuş yapanlar tespit edilirse hükümete müracaat edilerek öncelikle bunların engellenmesi, bu mümkün olmaz ise kontrol altındaki fuhuşhanelere sevk edilmeleri sağlanacaktı (Md-10). Yaşı küçük olan gençlerin meyhane, kumarhane, fuhuşhane gibi yerlere gittikleri tespit edildiği takdirde yukarıda zikredilen usullere göre muamele edilecekti (Md-11). Genç kızlar ve Müslüman kadın ve erkeklerden gelenek ve İslam ahlakına aykırı giyinerek tesettüre dikkat etmeyenlerin mümkünse kendilerine, değilse veli veya vasilerine, yok ise oturduğu mahallenin imam ve ihtiyar heyetine söylenerek gerekli öğütlerde bulunulması sağlanacaktı. Buna rağmen, bahsedilen halleri devam edenlerin isimleri komisyonun tutacağı ahlaksızları içeren deftere kaydedilerek polis ve jandarmaya bildirilecek böylece bu gibilerin ahlaksızlıklarının başkalarını etkilemesine engel olmak için gerekli önlemler alınacaktı (Md-12). Davranış ve ahlakını düzelterenlerin isimleri bahsedilen defterden silinecek, fakat tekrarlanması halinde bir daha silinmemek üzere isimleri yeniden kaydedilecekti (Md-13). Komisyon kurulduğu idari bölgedeki memurların da davranış ve ahlakını tetkik etmekle sorumlu olup bunların yukarıda bahsedilen halleri görüldüğü takdirde dini ve milli haysiyet ve namusu muhafaza etmeleri hususu kendilerine gizli olarak yazılacak eğer aynı durum devam ederse bu kez durum memurun amirine bildirilecekti (Md-14).

Komisyunun Nizamname dâhilindeki hususlar hakkındaki müracaatları yerel idare tarafından layıkıyla değerlendirilmediği takdirde en üst makama kadar müracaat etme hakkı vardı (Md-15). Kaza ve nahiyelerde komisyonların kurulması konusunda en üst mülkî idareci sorumlu tutulmuştu (Md-16). Nizamname’de değişiklik veya ekleme yapılmasını gerektirecek durumlarda komisyon üyelerinin üçte ikisi tarafından karar verilecek ve bu karar en büyük mahalli idareciye arz edilecek, meclis-i idare ve belediye heyetleri öneriyi müzakere ederek üçte iki çoğunlukla olumlu veya olumsuz karar verecekti. Şayet üçte iki çoğunluk mümkün olmaz ise komisyon tarafından verilen üçte iki kararı nahiyelerde ise kazalara bildirilecek kaza komisyonları meclis-i idare ve belediye heyetleriyle toplanarak müzakere edecek; karar merkez kazada alınmış ise mutasarrıflığa sunulacak ve aynı şekilde müzakere edilerek çoğunluğun tercihi Nizamnameye yansıtılacaktı. Nizamname’de yapılan değişiklikler Şûrâ-yı Devletin onayından geçtiği takdirde yürürlüğe girecekti (Md-17). Bu şekilde hazırlanan nizamname bilgilendirilmek üzere Dâhiliye Nezaretine arz olunmakla beraber onay beklenmeden hemen uygulamaya geçirilecekti (Md-18)⁹.

2- Nizamname Hakkında Yapılan Muamele Ve Verilen Karar

Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından değerlendirilmek üzere Dâhiliye Nezaretine gönderilen Nizamname Dâhiliye Nazırı adına Müsteşar imzasıyla 18 Mayıs 1919’da Şûrâ-yı Devlet tarafından incelenmek üzere Sadrazamlığa arz edildi¹⁰. Fakat Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yapılan inceleme sonucunda başvurunun gerekli usullere uygun olmadığına karar verildi. Çünkü Şûrâ-yı Devlet sadece nezaretler tarafından hazırlanan layihaları incelemekle yetkili idi. Dolayısıyla Şûrâ-yı Devletin kararına göre; Eskişehir Mutasarrıflığından gönderilen bu teklif ve nizamnamenin öncelikle Dâhiliye Nezareti tarafından incelenmesi, gerçekten böyle bir komisyona ihtiyaç varsa nezaretin buna uygun bir layiha hazırlayarak Şûrâ-yı Devlete sunması gerekiyordu¹¹.

Şûrâ-yı Devletin bir anlamda iade kararı üzerine Dâhiliye Nezareti Eskişehir’de mutasarrıflığın kurduğu komisyona gerçekten ihtiyaç olup olmadığını yerinde incelemek üzere bir Mülkiye Müfettişi görevlendirdi. Mülkiye Müfettişi Eskişehir’de gerekli incelemeleri yaptıktan sonra Dâhiliye Nezaretine görüşlerini sundu.

⁹ COA, DH, EUM, AYŞ, 66/55-7.

¹⁰ COA, BEO, 4580/343485, 3-1.

¹¹ COA, BEO, 4580/343485-2.

Mülkiye Müfettişi 26 Temmuz 1919 tarihli görüş raporunda, Eskişehir’de yaptığı incelemede esasen mutasarrıflık tarafından teklif edilen komisyonun kurularak işe başlatıldığını, fakat geçen zaman içerisinde sadece bir kere toplanabildiğini ifade etmektedir. Bu toplantıda da umumhanelerin birleştirilmesi için kasaba dışında 20 evin inşasına ve inşa bedelinin de ahaliden toplanacak yardımlarla karşılanmasına karar vermişti. Ancak yardım toplama konusunda başarısız olan komisyon bir daha toplanmayı başaramamıştı. Halbuki müfettişe göre memleketin ahlaken kurtuluşu olabilecek böyle bir girişime yönelik bu tür yardım toplama işleri “*Cem-i İânât Nizamnamesi*” çerçevesinde gerçekleştirilirse daha faydalı olabilirdi ki bu durum bile komisyonun gereksizliğini gösteriyordu. Diğer taraftan nizamnamenin 6. maddesindeki unsurlar arasındaki soğukluğun giderilmesine yönelik faaliyetlerin mülkî bürokrasinin görevleri arasında yer aldığını belirten müfettişe göre; idarecilerin bu tür durumlarda tam bir tarafsızlık ve adaletle davranarak sorunları halledebileceğini savunuyordu. Diğer maddelerde zikredilen hususların bir kısmının polis teşkilatının görevleri kapsamında; frengi, bel soğukluğu gibi salgın hastalıkların ise Emrâz-ı Zühreviye Nizamnamesi ve yürürlükte olan Ceza Kanunu ile belirlenmiş çerçevede değerlendirilebileceğini ifade etmekteydi. Ayrıca bütün bu sorunların ve bunlara karşı alınacak tedbirlerin mülkî bürokrasinin vazifesi kapsamına girdiğini belirten müfettişe göre; kurulan komisyonlardan beklenen faydanın sağlanması mümkün olmadığı için mevcut kanun ve nizamnamelerin hakkıyla tatbik edilmesi yeterli idi. Yalnız memleketi şiddetli bir biçimde tehdit eden frengi hastalığının engellenmesi veya en azından sınırlandırılması için yürürlükte olan kanunlar kapsamında gerekli önlemlerin alınma çabasının muvafık, hatta lüzumlu olduğunu öne sürüyordu¹².

Dahiliye Nezareti, Mülkiye Müfettişinin görüşleri üzerine 11 Eylül 1919’da Eskişehir Mutasarrıflığına Eskişehir Islâh-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu ile alakalı bir müzekkere yazdı. Müzekerede komisyonun kurulması çeşitli gerekçeler öne sürülerek reddediliyordu. Öncelikle hazırlanan nizamname ve Esbâb-ı Mucibe Layihası’nda ülkenin içinde bulunduğu manevi çöküntünün izalesi ve ahaliyi irşad etme vazifesinin Şeyhülislamlık makamının görevleri arasında olduğu, komisyonun sadece ahlaksızlık ile toplumdaki adab-ı muaşerete mugayir hareketleri engellemek üzere kurulduğu zikredilmekte ve farklı inançların ruhani liderlerinin de komisyonun doğal azası olduğu belirtilmesine rağmen, nizamnamenin ağırlıklı olarak İslam ahaliye yönelik olduğu

¹² COA, DH, EUM, AYS, 66, 55-17.

ifade edilmektedir. Halbuki Dahiliye Nezaretine göre; İslam ahalinin dinî terbiyesi için geçmişten beri birçok müessese kurulmuş son olarak da bu vazife Meclis-i Meşayih'e bırakılmıştı. İslam ahlakının yaygınlaştırılması vazifesi de Dâr-ül Hikmet-ül İslamiye'nin görevleri arasına dâhil edilmiş ve bu kurum mütarekeden sonra taşrada teşkilatlanmaya başlamıştı. Diğer taraftan nizamnamede halkın adab-ı muaşeret konusundaki eksikliğine çare olabilecek hiçbir tedbir nizamnamede zikredilmediği gibi ahlaksızlık kavramı da bir anlamda genel ahlaka aykırı hareketler sonucunda oluşabilecek zührevi hastalıklar kapsamında ele alınmıştı. Bu tür hareketlerin ve zührevi hastalıkların engellenerek kontrol altına alınması için Emrâz-ı Zühreviye Nizamnamesi ve Polis Nizamnamesi'nin yürürlükte olduğunu, Ceza Kanunu'nda da bu konularda gerekli cezaların tespit edildiğini belirten Dâhiliye Nezareti; kurulan komisyonla hiçbir milli fayda temin edilemeyeceğini ifade etmişti. Dolayısıyla Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından teklif edilen komisyonun nizamnamesi Eskişehir Mutasarrıflığına iade edilmişti¹³.

¹³ COA. DH. HMS. 4, 1, 1-74,1-1.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı ve mütareke sürecinin ağır etkileri ile karşı karşıya kalan şehirlerden birisi olan Eskişehir’de mutasarrıf ve şehrin ileri gelenlerinin öncülüğünde kurulan Islâh-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu, Dâhiliye Nezareti’nden gerekli oluru alamadığı için faaliyete geçememişti. Dâhiliye Nezareti, ret gerekçesi olarak, komisyon için hazırlanan Nizamname’nin kapsamına aldığı konuları tam anlamıyla ele alamamış olmasını ve bu konuların mevcut kurum, kanun ve nizamnamelerin görev alanına girmesini göstermişti.

Eskişehir Mutasarrıflığının kurduğu komisyonun onaylanmamasına rağmen bu komisyon için ileri sürülen gerekçe ve hazırlanan nizamname, savaş yıllarının dönemin Osmanlı toplumuna etkisini göstermesi açısından önemli bilgiler vermektedir. Her şeyden önce çok daha derin siyasi ve iktisadî nedenleri olmasına rağmen, ahlaksızlık ve buna bağlı gelişen zührevî hastalıkların bile çoğunlukla maneviyat eksikliğinden kaynaklandığının değerlendirilmesi dönemin zihniyetine ışık tutmaktadır. Değerlendirme bu yönde olunca tedbirin de genellikle nasihat ve dinî bilgilendirme ile sınırlandırılmış olması normal görünmektedir. Diğer taraftan Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki nifakın da Osmanlı ülkesindeki azınlıkların işgalci güçlerle işbirliği yaparak millî devletlerini kurma amaçları göz ardı edilerek sadece nasihat ve bilgilendirmeye aşılabacağına dair safdil düşünce yine dönemin Osmanlı yönetici ve aydınlarının olayları değerlendirme biçimlerini açığa vurması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

2- Süreli Yayınlar

a) Gazeteler

İstiklâl

3- Kitaplar

BAKAR, Bülent, **Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015².

CRİSS, Bilge, **İşgal Altında İstanbul, 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007⁶.

ENİS, Selahaddin, **Zaniyeler**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1340.

SARIKOYUNCU, Ali, ÖNDER, Selahattin, ERŞAN, Mesut, **Millî Mücadelede Eskişehir**, Osman Gazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002.

TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.

4- Makaleler

KOYLU, Zafer, “*Eskişehir Mutasarrıfı Mustafa Hilmi Bey'in Öldürülmesi*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.46, (Güz 2010), ss.425-455.

ÖZER, İlbeyi, “*Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam*”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, XIV/14, 2003, ss. 247-271.

TOPRAK, Zafer, “*Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı*”, **Tarih ve Toplum**, S. 38, (Şubat-1987), ss. 25-28.

EK:

Islah-ı Ahvâl ve Ahlak Komisyonu'nun Suret-i Teşkil ve Vazife ve Selahiyetine Aid Nizamnamedir:

1- Merkez liva ve kazada ve lüzumu tahakkuk eden nevâhi merkezinde azası fahri olmak şartıyla müftü veya belediye reisinin riyaseti altında lâ-akal haftada bir defa belediye dairesinde içtima etmek üzere Islah-ı Ahval ve Ahlak Komisyonu teşkil olunacaktır.

2- İşbu komisyon aza-yı tabiiyesi müfti-i belediye, belediye reisi, maarif müdür veya memuru, merkez memuru, jandarma bölük kumandanı, cemaat-i gayr-i müslime rüesa ve ruhaniyyesi, belediye tabibi ile mezlis-i idare tarafından intihab edilecek ahaliden iki azadan mürekkebe belediye başkatib ve katipleri kitabet vazifesini ifa ve defatir ve dosyalarını tutarak kırtasiyesi belediye bütçesinden verilecektir.

3- Her kazada teşekkül eden Islah-ı Ahval ve Ahlak Komisyonları müstakil olup mafevkine tabi değildir.

4- İşbu komisyonların usul-ı müzakeresi meclis-i idare ve belediyenin tabi olduğu usul dairesinde olacaktır.

5- İşbu komisyonun rüyet edebileceği mesail bervechiatidir:

6- Kavânîn ve nizamât ve evamir-i mevzua-i devlete muhalif olmamak şartıyla tabiiyet-i Osmaniyede bulunan anasır-ı muhtelif beyinde hüsn-i vifak ve âmizişin teminine ve efrâd-ı ahali arasında zuhur edecek nifak ve mugayir-i uhuvvet hâlâtın izalaesi zımınında icra-yı nesayih ve teşebbüsât-ı lazimedede bulunmasına ve hîn-i hacette tarafeyni celb ile barıştırmak için gayret edecektir.

7- Her milletin, terakkiyât-ı beşeriyeye mani olmayacak surette kabul edilmiş olan ananesi muhafaza ve tenmiye edilmek için gerek edyana ve gerek ananeye ve alelhusus ahlaka muhalif hal ve hareketleri tevatür derecesinde şüyu bulanlara veya veli ve vasilerine haber göndererek işbu haş ve hareketlerini terk ile ıslah-ı hal ve ahlak etmesi hususu tenbih ve tavsiye edilecektir.

8- Ananât-ı makbule ve ahlak-ı umûmiyeyi müteessir edecek surette hal ve hareketleri görülüp de icra edilen tenbihat ve tavsiyeyi de ısga etmeyenler kendileri ve veli ve vasileri bilcelb komisyon huzurunda tekrar nesayih-i lazime icra edilecek ve yine bir semere görülemezse bu misillüler haklarında kavanîn ve nizamât-ı mevzua-i cezaiye dairesinde tecziyeleri için mutasarrıf veya kaymakama ba-mazbata bildirilecek ve anlar vasıtasıyla aid olduğu mahkemede tahdid-i cezaları iddia ve takip edilecek ve ileride bu hususa dair kavanin-i cezaiye vaz'edilemsine teşebbüs olunacaktır.

9- Fuhşiyat ve ahlaksızlığı sanat-ı mahsusası ittihaz etmiş olanların ahire de sirayet etmemesi ve frengi ve bel soğukluğu misillü sair emrâz-ı sariyeden umumu muhafaza zımnında bunları olbabdaki nizamnamesine tevfikân bir daire-i mahdûde dahiline alarak haklarında takayyüdât-ı lazimedede bulunulması zımnında hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunacak kaza ve liva merkezlerinde nizamname-i mahsusuna tevfikân birer fuhuşhane küşad edilmesi ve fahişelerle zâirleri sıkı muayene-i tibbiyeye tabi tutulmaları temin edilecektir.

10- Mahallât arasında ve kurrada gizli olarak muayeneye tabi tutulmaksızın icra-yı fuhşiyat edenler bulunursa bunların meni esbabına tevessül edilmek üzere hükümete müracaat ederek men veya kontrol altında bulunan fuhuşhanelere sevk ettirecektir.

11- Henüz fail-i muhtar olmayan veya şâbb-ı emred olan gençlerin meyhane, kumarhane fuhuşhane gibi ve sarhoşluk edilebilecek mahallere gittikleri ve sarhoş oldukları ve kumar oynadıkları görülecek olursa bâlâda beyan olunan usul tatbik edilecektir.

12- Genç kızlar ve nisavân-ı İslamiye ve zükûrdan ananât ve ahlak-ı islamiyeye mugayir tesettür veya vaziyet gibi mugayir-i ahlak haller görülecek olursa mümkün ise kendilerine değil ise veli veya vasilerine yok ise sakın olduğu mahallenin imam ve heyet-i ihtiyariyesine söylenerek nesayih-i lazimedede bulunulması hususu tenbih edilecektir. Şayet yine ısga etmeyerek usul-i sabıkasında devam edecek olurlarsa komisyonun olbabda tutacağı ahlaksızların esamisini mübeyyin deftere isimleri kaydedilerek keyfiyeti makama ve polis ve jandarmaya bildirecek ve hükümet tarafından bu gibilerin ahlaksızlıkları ahire de sirayet etmemek üzere takayyüdat-ı lazimedede bulunulacaktır.

13- Komisyonca ıslah-ı hal ve ahlak ettikleri tahakkuk edenlerin isimleri mezkur defterden silinecek tekerrürü halinde artık ismi ibka edilecektir.

14- Komisyon dairesi dahilindeki memurinin de ahval ve ahlakını tetkik ve tahkik etmekle de mükellef olup bunların bâlada muharrer mevadda mugayir bir hal hareketleri görüldüğünden namus ve haysiyet-i milliye ve diniyeyi muhafaza etmesi hususu kendisine hafiyen yazılacak eğer yine ıslah-ı ahval ve ahlak etmeyecek olursa keyfiyet mafevkine arz olunacaktır.

15- İşbu nizamname dahilindeki mevad hakkında komisyonun müracaatları hükümet nezdinde layıkıyla kabul ve takip edilmeyerek akim kalacak olursa komisyonun en büyük makama kadar müracaata hakkı olacaktır.

16- Her kazada ve lüzum görülen nevahide işbu komisyonu teşkil etmek hususunda en büyük mülkiye memuru mecburdur.

17- Şerait-i muharrere dairesinde ahval-i mahalliye icab ettirdiği hususatin mevadd-ı nizamiyeye idhal edilebilmesi için komisyon aza-yı mevcudesinin ekseriyet-i sülüsânı tarafından karar verilerek mahalli en büyük mülkiye memuruna arz olunur ve meclis-i idare ve belediye heyetleri ve komisyon azaları toplanarak be-tekrar icra-yı müzakere olunarak yine sülüsân-ı ekseriyetle karar verilir. Şayet sülüsân-ı ekseriyet hasıl olamazsa komisyon tarafından verilen sülüsân-ı ekseriyet kararıyla ikinci surette verilen ekseriyet kararları nevahide ise kazaya bildirilerek kaza komisyon ve meclis-i idare ve belediye heyetleriyel müçtemian mesele-i mebhüs-ı anhayı bilmüzakere merkez-i kazada tahaddüs etmiş ise keza olbabda verilen kararları da makam-ı mutasarrıfiye bildirerek merkez livada dahi aynı suretle müzakere olunarak ekseriyetle hangi tarafın kararı kabul edilirse nizamnameye dercedilmek üzere komisyonlar teşekkül etmiş diğer nevahi ve kazaya tamim edilerek aynı suretle bilmüzakere kararları bildirilmek üzere beyan-ı keyfiyet edilir. Diğer taraflardan da gelen kararlar neticesinde ekseriyet hangi kararı kabul etmiş ise liva dahilindeki komisyonların nizamnamelerine idhal ve bu babda veirlen her karar hakkında aynı muamele ifa edilir ve eğer nizamname Şurâ-yı Devletçe bilkabul irade-i seniyyeye iktiran etmiş ise keyfiyet bera,yı malumat Dahiliye Nezaretine de arz olunmakla beraber mezkur kararlar hiçbir merasim-i resmiyeye tabi olmaksızın meri-ül icra olur.

18- İşbu nizamname bera-yı malumat Dahiliye Nezareti'ne de arz olunmakla beraber icra-yı ahkamına mübaşeret olunacaktır.

